

MAGYARORSZÁG ÉS CSÁSZÁRA 1789-BEN

1.

Mikor József császár elrendelte a vallási türelmet, Magyarország rendjeinek a vármegyékben összegyűlt *universitatis* jobbágyi hódolattal hívták fel figyelmét arra, hogy rendelete az ősi alkotmányba ütközik.

A császár vállat vont s máris kiadta újabb rendeletét, amelynek szövege így hangzott:

„*Ernstens*, adassék az ország tudtára, hogy a jobbágyrendet, amely örökkévaló adósságot jelentett alattvalóink egy része számára s örökre tartózkodási helyéhez kötötte, ezennel megszüntetjük. Magát a jobbágyi mezevetet is, amely magyar nyelven alattvalót jelent, ez értelemben a jövőben használni megtiltjuk. Ezzel szemben elrendeljük, hogy mindenki, nemzetiségére és felekezetére való tekintet nélkül személyében szabad embernek tekintessék...

Zweitens: minden alattvalónknak módjában álljon tetszés szerint és urasága engedélye nélkül is házasodnia, tudományos, művészi vagy ipari pályára mennie és hivatását bárhol gyakorolnia...”

E botránysos rendelkezés végrehajtását a nemesi vármegye, miután számtalanszor hiába tiltakozott ellene, huzta, halasztotta, elmulasztotta.

Folyt a párbaj.

A makacs császár, az ügykezelés meggyorsítása kedvéért furcsa mód, a gyorsaság és az egység volt eszménye a közigazgatásban! — a *latin nyelv* helyébe a németet hozta be hivatalos nyelvnek.

A vármegyék tiltakoztak. Nem a magyar nyelv háttérbeszorítása, nem, hanem a lingua Verbőczianan esett sérelem miatt.

A magyar alkotmányra hivatkoztak minduntalan.

A magyar alkotmányra, amelyről Hajnóczy a következőket írta: „A magyar alkotmány reformra szorul, amelyet azonban csak *hatalmi* ténnyel lehet megvalósítani. Az országban negyvenezer nemes törvényhozó és ötmillió rabszolga él... Kényszeríteni kell a nemességet, hogy az alkotmányt a jobbágyra is kiterjessze...”

És tovább: „Európa előrehaladó államai között egyedül Magyarország maradt állva azon a ponton, amelyen háromszáz év óta állott.”

Ez a hang azonban társtalan volt a hazában.

József megpróbálta hasznosnak tartott rendeleteinek végrehajtását a nemesi megyétől remélni. Hasztalanul. A megyei universitasok csak gáncsokodni, tiltakozni tudtak. Vagy el akarta érni céljait s akkor füttyülnie kellett az „ősi alkotmányra”, vagy alkotmányosan uralkodik s lemond céljairól. Az elsőt választotta. „*Mindannak*, — írta haragosan — *ami e szavakkal: nos universitas kezdődik, meg kell szünnie. Többesszámban csak ez létezik: nos status regni Hungariae... De a vármegyék egyesszámok, amelyek [a többesszámnak engedelmesskedni kötelesek]*”. Elege volt már a tiltakozásokból. Megszünteti a tiltakozásokat. A megyéket beolvasztja az állami közigazgatásba. Az alispánt ezentúl ő nevezi ki.

Elrendeli az összeírást, előkészíti az új adórendszert, amelyhez a fiziokraták tanait vette alapul. Bolsevik császár, forradalmi császár átgázol — akárcsak a hozzá jellemében annyira hasonlító Kemál — ő előítéleteken, hagyományokon, formákon...

Ahol a nemesség renitenskedett, katonaságot vezényelt ki. Az ország-

ban 1786 óta valójában katonai diktatura volt. A nemesség fogcsikorgatva engedelmeskedett.

Végre, a rendelet kiadása után hat évvel, kihirdették a magyar falukban is a jobbágyság megszüntetését. (Az osztrák tartományokban már 1782-ben kihirdették.)

A füle cseng-e a császárnak, hogy mégis hallja, a fülledt, a süket csendből: *Nos universitas?*

A magyar nemes mindig kemény, rebellis, uralkodásra termett fajta volt. Ahol lehetett ártott a császárnak. Ahol lehetett, szabotált, rontott, ellenségeskedett. Lefelé, a paraszt felé kényur, legalább felfelé se hajolt meg könnyűszerrel. Nemcsak szláv, magyar jobbágyát kinozta, de a katonai diktátornak sem adta be a derekát. Magyar ur, magyar utak...

2.

A császár azonban nemcsak progresszív volt, a haladás diktátora: imperia ista is volt, s az emberek személyes szabadságát éppugy semmibe vette, mint a népek önrendelkezési jogát. Ez lényének paradoxona. A jobbág্যokért aggódó, a paraszt sorsát javító császár komisz autokrata tele hódító becsvágygal, mániákus tervekkel. Irigyelte Katalin cárnőt, Diderot zsarnoki barátnőjét, aki rabszolga népével minden szándékát könnyedén teljesítheti. A szabadságot nem érti. Az alattvalókat gyermekeinek tekintti — makrancos gyermekek! — akiknek boldogságáról neki kell gondoskodnia; de hogy miben álljon ez a boldogság, azt ő, az atya, a császár dönti el végső fokon.

Boldog az a nép, amely zseniális uralkodásának engedelmeskedhetik...

A császár nem kérdezte meg alattvalóit, hogy háborút akarnak-e viselni Törökország felosztásáért, Oroszország szövetségében?

Az ilyesmi nem tartozik a népre. Ő és Katalin, chersoni találkozásukkor, elvégezték azt.

Hosszu előkészítés után, 1787-ben kitört az orosz-török háború. A politikai okosság arra kötelezte volna a császárt, hogy semleges maradjon, vagy legalább is csak igen csekély mértékben vegyen részt e háborúban. Európa nyugtalan volt, a dinasztia helyzete megingott, a pápa és Franciaország zavargásokat szított a katolikus Belgiumban, amelyben a császár csak most akarta végrehajtani antiklerikális intézkedéseit. Nyílt zendülés tört ki, amelyet csak nagynehezen sikerült valamennyire megfékeznie. A magyar nemesek ugrásrakészen álltak s kárörömmel figyelték a belga eseményeket. Még a jámbor cseh, stájer rendek is morogtak. Lipót, a toskanai nagyherceg, ellenezte a háborút. Finoman, de ellenezte. A császár maga pedig rosszul érezte magát. Görcsös köhögés rázta a testét. De a sok akadály csak ellenállását erősítette meg. *Coute que coute*, mormolta, összeszorított fogai között, *legyőzi a sorsot*. Pray Györgynek, a magyar történész jezsuitának utasítást ad, dolgozza ki Szent István koronájának igényeit a török kézben levő dunai tartományokra. (Erre jó szent István koronája, arra már nem, hogy fejére tegyet) Ujoncozást ír ki Magyarországra, óriási, negyedmilliós sereget akar összevonni Magyarország török határán.

Február hetedikén megüzente a háborút.

Szánalmas volt ez a háború!

Az osztrák generálisokból hiányzott minden kezdeményezési képes-

ség. A kamásli viselési módjának számontartásához értettek, máshoz alig. Bürokratái voltak a hadviselésnek. Még a laikus is könnyen átláthatja stratégiai ostobaságaikat. Egy oly óriási fronton, amely Erdélytől az Adriáig terjedt, defenzív háborúba bocsátkoztak. Várták a törököt. Rögtön átengedték a kezdeményezést. A császár őrgöngött dühében. „De mit tehet egy ember akarata annyiuk ellen?” — írta kancellárjának. A vezérkar Zimonyban ült és várt, csak várt. A hadsereg pedig evett, csak evett, rengeteget fogyasztott s még többet tudott volna fogyasztani. A magyar rendek az élelmiszerszállítás körül passzív rezisztenciát fejtettek ki. Nehéz lett volna ellenőrizni őket; ott loptak s késlekedtek, ahol lehetett. Jól ke-restek amellett, példát mutatva minden korok árdágítóinak; s nem fogytak ki ugyanekkor a siránkozásból a császár rekvizíciói miatt...

A császár egyre betegobb. Szervezetem forradalma ez — írja Lipót fivérének. A végzetes betegség, amelynek tünetei tüdővészre s asztmára vallanak, mindjobban erőt vesz rajta. Egyre soványabb, éjszaka nem alszik. De éppoly kiméletlen önmaga iránt, ép' oly szigorú szervezetéhez, mint a forradalmi Belgiumhoz és az országgyűlést követelő Magyarországhoz. Kétségbeesetten bizik valami csodában. De a csoda — Kaunitz kancellár kedvenc szavajárása volt ez, — nem létezik már. Hiába várja. A török hadsereg offenzívába ment át s a császár kétszáz mérföldnyire széthúzódott s így mindenütt gyér serege képtelen megvédeni a Bánátot. A visszavonuló császári seregben Karánsebesnél pánik tör ki. Megszégyenítő rémület, amelyen Józsefnek sem sikerül urrá lennie. Szörnyű megaláztatás volt ez Józsefnek: fejetlenül, oktalan rémületben látnia azt az ármádiát, amelyet álmaiban Frigyes győzhetetlen seregével vetett össze!

Tétre, 1788-89 telére, a török kitakarodott az országból, József hazament Bécsbe pihenni. Most már békét kötött volna. De Katalin kisebb sikereitől vérszemet kapott, másrészt a török sem volt hajlandó olcsón adni a gyöngye ellenfélnek a békét. Mennyi vér és pénzpocsékolás, hiába! Ha nem is ütközetben, de hányan pusztultak el a táborokban maláriában s más járványos betegségekben!

Belgiumból csapatokat kellett kivonni; ennek következtében februárban a belga rendek megtagadták az adófizetést. A császár életbe léptette a katonai diktatúrát Belgiumban is... És vért hányt.

3.

Ily körülmények közt éri az országot és a császárt a francia forradalom. Hogy hat a forradalom a császárra?

„Különös, — mondta egyszer Ligne hercegnek, a szellemes causeurnek: — *a belgák s magyarok azok miatt a törvények miatt lázonganak ellenem, amelyek érdekében támadják a franciák a monarchiát.*“

De ép,, ment látta a császár, az ő eszméi s a francia forradalom egyes eszméi közt a rokonságot, — vajjon nem érzett-e rokonszenvet a Nemzetgyűlés, nem érzett-e rokonszenvet a Bastillet ostromló nép iránt?

Ó, aki Párizsban jártában figyelmeztette szerencsétlen, könnyelmű, szép hűgát pazarló életmódja és gondtalansága veszélyeire; ó, aki a versaillesi udvarban tapintatlanul és elsőnek kiejtette a „forradalom“ kísérteties szavát, vajjon azonosította-e magát a hebehurgya királlyal, akit megvetett s a nővérrel, akit szeretett ugyan, mint egy babát, de csak, mint egy babát s akit emberileg egyáltalán nem becsült?

Azonosította magát a királlyal és semmi közösséget nem érzett a néppel.

A császár, akit a forradalmi események hirtelen ért, „osztálytudatos“ uralkodó volt. Párizsi tartózkodása folyamán, Necker szalonjában megkérdezték tőle, mint vélekedik a köztársaság intézményéről. „Született royalista vagyok — felelte, — mint vélekedhetem tehát?”

Szigorúan hitt abban, hogy a népnek nincs joga önálló politikai véleményre és akaratra. Gyűlölt minden alkotmányosságot, még ha az a haladás érdekében való alkotmányosság is. Nem áltatta magát a párizsi s francia események várható hatásai felől.

Ágyban feküdt, izzadva, köhögve, hol hideg lelte, hol meleg. Orvosai szármártejjel itatták. Nemrég nagy vérhányása volt, már meggyónt és megáldozott; de a vérhányás után jobban érezte magát vallomival. Mintha csak a bennelevő alvadt vértől kellene szabadulnia! Oly jól érezte már magát, hogy felkelt, sőt körülsétálta a Belvederet. Aztán megint ágyának dőlt...

Veritékezve, köhögve gondolkozott a francia forradalomról. A király, a francia király, vajjon hogy lából ki veszélyes helyzetéből? Hogy szabadul meg a rendektől; mert, hogy meg kell szabadulnia tőlük, hogy le kell vernie a vakmerő polgári rendet, az világos.

A július 14.-i események feldúlták. Erre még ő sem számított. „Hihetetlen!” — kiáltja.

A történelem történik s más csinálja, mint aki eddig, mint akinek eddig kiváltsága volt a történelem: a nép, a nép, a nép.

Hihetetlen!

„A királynő miatt — jegyzi fel — nagyon nyugtalanokodom; mennyire szenvedhet szegény e szegénytől és megaláztatástól...”

Néhány nap múlva, öccsének: „Gondolhatod, hogy hatott rám a szörnyű, gyalázatos szerep, amelyet a királlyal eljátszottak, amikor fogolyként vitték Párizsba, hogy itt aláírassák velem, amit jónak látnak s a kokárdát, a lázadók jelvényét tűzték kalapjára!”

Augusztus elején Belgium ismét forrongani kezd...

Augusztus negyedikén a francia nemesség „önként”... lemond előjogairól.

Hihetetlen!

A császár most már mindenáron békét akar kötni. Kényszerűséggé és kívánatossá teszi a békét: „az örület szelleme, amely Európa lakosait és fejeit eltölti. Nagyon megszokták már, hogy a párizsi divatot kövessék: a szabadság szép frázisai elkábítják őket...” (Levél fivéréhez.)

A szabadság szép frázisai...

A császár szemében csak szólam volt a szabadság: üres fogalom csupán, végkép nem értette. Minek nekik a szabadság, amikor ő sokkal nagyobb kincssel, a közjóléttel akarta megajándékozni őket?

S miféle szabadságot követelnek őrjaita, a belga és magyar nemesek?

A paraszt elnyomásának szabadságát. A feudalizmus szabadságát.

József egyre kevésbé értette a világot.

Ahogy ő tartományaiban fegyverrel teremtett eddig rendet, azt remélte, hogy Franciaországban is polgárháború vet majd véget a csócselék uramának.

Együttértzett a francia feudálisokkal, ő a feudalizmus ellenfele.

Paradox helyzet. Mintha Kemál pasa, csak fanatikus militarizmusa miatt, Francoékkal érzett volna együtt, a köztársaságiak ellen, akik pedig az övéivel hasonló eszmék jegyében álltak ellent. Talán így is volt?

4.

József császár nem értette a forradalmi eszméket, a szabadságot, testvériséget, társadalmi szerződést, alkotmányosságot: a magyar uralkodó és gondolkodó rend, a magyar ujságolvasó közönség pedig amely falánkul leste a párizsi híreket és szemeit a világ fővárosára vetette, félreértette őket.

E félreértés szükségszerű volt.

„Szabadság!” — hallotta, olvasta a nemes. Ime, a francia nép is sikraszáll a *liberté*-ért, amely csaknem úgy hangzik, mint a *libertas*, amiért a magyar nemes hajlandó ma is kivonni rozsdás fringiját.

A francia nép alkotmányt követelt.

A magyar nemes ősi alkotmányának, jobbágytipró nemesi alkotmányának visszaállítását követelte. A kettő, nyilván, ugyanaz.

A zsarnokot szidta a francia: kell-e nagyobb zsarnok Józsefnél?

A magyar nemesség azonosította magát a francia *tiers état*val. Kevés ember volt népszerűbb Magyarországon Sieyès abbénál...

Nem vették észre, most még nem vették észre, hogy ami Franciaországban kitört, polgári forradalom, szociális forradalom s azok ellen a nemesi, feudális kiváltságok ellen irányul, amelyek még megmaradtak a francia abszolút monarchia és a nemesség évszázados küzdelméből, amely már XI. Lajosra nyulik vissza!

Minden jótorkú táblabíró Mirabeaunak képzelte magát.

A nemesség helyzetét döntően megjavította, félreértését megkönynyítette a háború, amely az egész nép előtt népszerűtlen volt. A roppant méretű fuvarozás az egész jobbágyságot mozgósította fillérekért, az ujoncozás elkészerítette a jobbágyifjakat és szülőket. A paraszt már nem a parasztszabadító, hanem csak az adószedő zsarnokot látta a császárbán.

E közhangulatot ügyesen felhasználta a nemesség.

A parasztság védőjének játszott ki magát és sikere volt e játékkal. Az októberi megyegyűléseken a vármegyei urak a *miserable piébs* védelmére keltek. Elég az adóból! S a paraszt boldogan üdvözölte az új szövetségest. Nem látta át a csalást.

A megyék az országgyűlés azonnali egybehívását követelték. Hogy a nemesi országgyűlésnek semmi köze sincs a diadalmas párizsi nemzetgyűléshez: arra senki sem gondolt. S aki tán gondolt, mélyen hallgatott inkább.

A Corpus Juris, mint Marczali írja, szövetséget kötött Rousseauval.

Ugyanazok az eszmék a különböző társadalmi viszonyok alatt, különböző érdekek, igények, osztályok lobogójává lettek. A forradalom ragálya oly erős volt, a franciaországi események képe oly igézetesen, káprázatosan szép, az analógiák oly riktók, hogy az ország nagyjából jozefinusz értelmisége sem bírta magát kivonni az uralkodó hangulat alól. Ki kelhet a zsarnok védelmére?

5.

Igy hatott a francia forradalom az országra és koronázatlan királyára, császárára.

A felbátorodott magyar urak titokban tárgyalásba bocsátkoztak Jacobi bécsi porosz követtel, majd Goethe útján a weimari választóval, detronizálni akarták a Habsburgokat s porosz fennhatóság alatt, alkotmányos és „független“ monarchiává készültek alakulni.

József, a haldokló József pedig tehetetlen volt és halálos ágyán visszavonta minden rendelkezését, kettő hijján: a szent Koronát, a magyar nemesi jogok s feudálizmus dicsfényövezte szimbólumát visszaküldte az országba.

Nyomorultan, kétségbeesetten halt meg; az ország észre se vette halálát s kéztapsolással üdvözölte — mint a szemtanú leírja — a királyi ünnepek közt hazaszállított korona érkezését.

A francia forradalom eszméinek mélyebb értelmét csak évtizedek múltán s akkor is homályosan kezdték felfogni az országban, — bizonyítva a modern történelembölcseletnek azt a törvényszerű tételét, hogy az eszmék szorosan összefüggnek azzal a környezettel, amelyben születtek, azokkal az osztályokkal, amelyeknek anyagi és erkölcsi aspirációit kifejezik; s hogy más körülmények és érdekek közé plántálva, eredendő talajukból kiszakítva, groteszk eredményeket idézhetnek elő.

A magyar köznemesség, amely latinul énekelte a Marseillaiset és a Ca irat-t (Hoc ibit), a korszerű eszméket korszerűtlen igényei megvalósítására használta fel. Alig, hogy helyreállította aztán, Lipót alatt, „ősi alkotmányát“, sutbadobta a szabadságot és megtagadott minden közösséget az „elfajult“ francia forradalommal. Martinovicsék kivégzésének, akik fel lázadtak a reakciós feudálizmus és a monarchia új béke- és szövetségkötése ellen, a magyar fő- és köznemesség csaknem egyöntetűen örült. Mind ez nincs tanulság hijján. (*Fejtő Ferenc*)

MARTINOVICS IGNÁC: AZ EMBER ÉS A POLGÁR KATEKIZMUSÁBÓL

Mi az ember?

Okos, teremtett állat.

Mi az okosság?

Olyan tehetség, mely által az ember képzelődéseket, itéleteket, okoskodásokat formál, az elmúlt dolgokra reá emlékezik és a következőkről jövendöl..

Vagyon-e az embernek még valamije az okosságon kívül?

Igenis, tudniillik az organizált és oly természetű erőkkkel felruházott teste, mely az okosság ösztöneinek végbenvitelére alkottatott.

Mi léssen az emberből, ha a maga okosságát nem követi?

Olyan állat, mely természetére embert képzeltek, de valósággal nem egyéb baromnál.

Mit javasol az okosság az embernek?

Tartsd meg és tedd szerencsésé magadat.

Miképpen tarthatja és teheti szerencsésé az ember magát?

A maga természeti és erkölcsi szükségéinek eleget tevő munka.

Melyek ezek a szükségek?

Magát ruházni, táplálni, lakhelyének lenni, a maga talentumait ki-